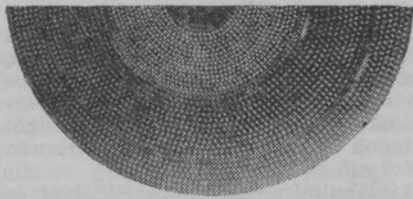

PILlich LÁSZLÓ

Előzetes megközelítések egy Hóstát-monográfiához

Kutatásaink célja a Kolozsvár peremvidékén lakó, viszonylag egységes foglalkozásszerkezetű, közösséggé ötvöződött, heterogén eredetű, hóstátinak mondott népesség átfogó történeti, szociológiai, néprajzi vizsgálata. Olyan sajátos réteget szeretnénk tehát komplex módon tanulmányozni, amely nemzedékek hosszú során át a városhoz tartozott, de nem olvadt bele, azzal egyfajta szimbiózisban élt; így alkalmazkodott a különböző történelmi korszakok életfeltételeihez.

Munkánk elkezdését az sürgette, hogy a város terjeszkedése következtében olyan átalakulásnak vagyunk tanúi, mely az egész lakosságot, a városképet, de legközvetlenebbül a hóstáti embert érinti. Ezért éreztük föladatunknak, hogy Nagy Olga néprajzkutató és négy egyetemi hallgató segítségével helyszíni gyűjtés, levéltári kutatás és a szakirodalom alapján leírjuk, és megkíséreljük lényegében megragadni a hóstátiak eredetét, mibenlétét, közösséggé fejlődését, gazdasági életét, társadalmát, szellemi kultúráját és önismeretük különböző formáit.

Munkánk kezdetekor úgy tűnt, hogy egy *területről* van szó, bizonyos kerületekről, melyek a hajdani hóstátok voltak, és hogy ezek részletes fölkutatása lesz a feladatunk. A *hóstát* kifejezés tudniillik területet jelöl. Szabó T. Attila (*Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Kolozsvár, 1946) és az őt követően e kérdéssel még foglalkozók véleménye szerint is a megelőző századokban mint köznévknek csaknem az egész magyar nyelvterületen általában „külváros“ (Hochstadt vagy Hofstadt) jelentése volt. Mint ilyen, a középkori Kolozsvár várfalakon kívüli elővárosait: a Hidelvét, az Alsó Kétvízközt, a Kül-Közép és Kül-Magyar utca környékét, valamint a Monostort jelölte.

A *hóstát* szó ma valójában Kolozsvár néhány külső utcájában csoportosan lakó földészek *közösségét* jelöli, azt a körülbelül 500-550 családot, amely legnagyobbbrészt már nem a régi hóstátokban lakik, mivel a fejlődő, iparosodó város innen már a múlt század utolsó harmadában egyre kijjebb szorította őket. A *hóstát* kifejezés tehát a „külváros“, „váronkívüliség“ jelentésű általános helynévből az azokba betelepült, egységessé formálódott, azonos foglalkozású és életmódú, ma zöldségtermesztéssel foglalkozó közösség megjelölőjévé vált. Egy folyamat áll tehát előttünk, egy közösség alakulása a „*hóstátokból* a hóstátiságig“. Bárkinek, aki e jelenséget kutatni szándékozik, és megkísérelné az életforma megértése mellett meghatározni a hóstátiság lényegét, szerintünk ezen a nyomon kell elindulnia.

Szinte magától adódik az első kérdésünk: közösség-e a hóstát? Amennyiben igen, melyek a hóstátiság jegyei, milyen tényezők figyelembevétele szükséges ahhoz, hogy a hóstátiak közösség voltát bizonyítsuk, leírjuk, és fejlődését, átalakulását vázoljuk?

Nagy segítségünkre lehet e kérdés megválaszolásában mindenekelőtt a hóstáti családnevek összeírása és elemzése. Amint erről legutóbb Egri László is irt (*Kik a hóstátiak?* Korunk Évkönyv, 1979), valóban vannak jellegzetesen hóstáti családnevek. Vajon valóban fontos-e a családnev gyakorisága, a családok közösségen

belüli rangja szempontjából? A Bulgária-telepen például, ahol jelenleg a hóstáti családok számát 206-ra becsüljük, 66 családnév fordul elő. Ebből a legelterjedtebb tizenkettőt az összes családoknak több mint fele, összesen kb. 110 család viseli. Vajon nem rajzolódik-e ki ebből a ma élő hóstáti családok legrégibb rétege? S ha igen, vajon ez a mag miként olvastotta be az újonnan érkezőket? És honnan a „mag”, az első „hóstátiak”? Ilyen értelemben talán a legcélravezetőbb K. Kovács László 1943-ban leírt megállapításáig visszanyúlni: „... a régen önálló falvakból alakult külvárosok vagy szokott nevén a Hóstát lakossága nem egy régi magból a századok folyamán önmagában kifejlődött társadalom, hanem az idők haladtán folyton-folyvást keveredett, egyre ötvöződött, ma is alakuló népesség.” (A kolozsvári hóstátiak temetkezési szokásai. Kolozsvár, 1944.) A hóstátiak jó részének köztudatában viszont ma is igen elterjedt a közösség magjának vagy egyes elképzelések szerint egészének hajdú származása. Mások különböző, állítólagos német helységek-ből („Halfstadt”, „Hofstadt”) származtatják egész közösségüket.

Az a kevésbé látványos, de történeti adatokkal bizonyítható feltevés, mely a hóstátiak őseit Bocskai, I. Rákóczi György hajdúiban, Bethlen Gábor Háromszékről való telepítéseiben, aranyosszéki bevándorlóikban, mezősegi, kalotaszegi, érmelléki, szilágysági eredetű családokban látja, nem tükröződik eléggé a hóstáti ember tudatában. A családnévek gyakoriságának azonban sajátos dinamikája van, az állandóságok mellett gyors változásokkal is számolnunk kell. Erre bizonyítást szolgál az a tény is, hogy például a Hidelvei Kalandos tagok 1780-ból származó lajstromán szereplő 19 családnév közül ma már tíz nem fordul elő.

Kolozsvár hóstátiak már a XV. században kialakultak; elsőként a Hidelvei és Kül-Magyar utcai hóstátokat említik a források. A Zsigmond király korabeli falak felépülése után a város falain kívül megtelepült és majorgazdaságokban állattenyésztéssel, földműveléssel, szőlőtermesztéssel és fuvarozással is foglalkozó „marhás emberek” minden bizonnyal a hóstátiak elődeinek tekinthetők. A külvárosok azonban többször is leégtek, elpusztultak és újra benépesültek. Főleg Várad 1660-as elését követően — miután nyugat felől is út nyílt a török-tatár betöréseknek, valamint II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi kalandja után, majd 1703—1711 között a kuruc—labanc csatározások idején — Kolozsvár hóstátiak csaknem teljesen elnéptelenedtek. Az új, nagymérvű betelepülés és felvirágzás a XVIII. század első harmadának végétől számítható. Később az 1800-as évek elejére tehető a Zágoni Szabók, a Csíkiak s a Butykák őseinek Székelyföldről való jövetele, 1850 körülről a Katonáké Méréből, a Jakaboké Magyarlónáról, a Gáspároké Szászfenesről. (Sándor Gábor: A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei. Kolozsvár, 1942.) A történelmi kutatásnak ezeket a megállapításokat kell igazolnia, kiegészítenie vagy esetleg helyesbíteni. Segítségnkre lehet ebben a hóstáti családnévanyagnak egybevetése a Kolozsvár környéki tájegységek (Kalotaszeg, Mezőség, Aranyosszék) és az alföldi Hajdúság névanyagával, melyből ki-derülhet, hogy egy-egy család melyik vidékről került a Hóstátokba.

A névelemzéssel párhuzamosan el kell végeznünk e közösség életmódja, kultúrája jelen- és múltbeli változatainak tanulmányozását. Mit jelez vajon az életforma, a gazdálkodási mód, a termelés belső szerkezetének alakulása? Köztudomású, hogy Kolozsvár a múlt század feléig nagy kiterjedésű határral, szőlőhegyekkel, szántóterülettel, kaszálókkkal, legelőkkel rendelkezett. A városban még a múlt század közepén is rendelkeztek szabályozták az állatok városkapun való ki- és behajtásának rendjét. Milyen szerepet tölthetett be ilyen körülmények között a város életében a hóstátok lakossága? Hogyan alakul élet- és gazdálkodás módja? A népi emlékezetben — úgy tűnik — végigvezethető, nyomon követhető lesz a hóstátiak gazdálkodási módja a rideg állattartástól, a külterjes, mezei földművelő életformán át a mai zárt, belterjes kertgazdálkodásig. A múlt század végén, a várfalak lebontásával, a város terjeszkedése következtében csökken a megművelhető földterület. Vajon a különböző gazdasági intézkedések, a területi összeszorulás kényszerű vezet-e el a század elején a belterjes kertgazdálkodásig, vagy a város növekvő zöld-szégszükséglete vezet rá e közösséget annak kielégítésére?

Fontos kérdés az is, hogy van-e a földészek kertgazdálkodásának valamiféle kapcsolata az egykor virágzó kolozsvári bolgárkertészettel. El még néhány bolgárkertész Szamosfalván és a Bulgária-telepen, megvan tehát a lehetősége az összehasonlító vizsgálatnak.

Ahogy fejlődik, növekszik a város, a hóstáti nép generációról generációra kijebb, a külvárosok felé tolódik, szóródik: a Nádason túlra, a Kerekdomb, Kajántó völgye, Kölesföld, Eperjes felé, Tóköz, Borháncs irányába. Felmerül egy újabb kérdés. A közös terület minden csoport közösségmeghatározó kritériuma. Vajon a hóstátiak fejlődéstörténetében nem játszhatott-e közösségalakító szerepet éppen a vasútépítés óta tartó fokozatos kiszorulás, ez a szinte évszázados területvesztő-

területmentő küzdelem, melyet a hóstáti nép az egyre növekvő egymásraultalság körülményei között is a várossal vívott?

Az eredetkutatásban, a közösségi hovatartozás meghatározásában, ott, ahol megtorpan és tanácstalan a történezs, a néprajzos és szociológus is, hátha éppen a nyelvjáráskutató szolgálhat perdöntő bizonyítékokkal (például a Maros- és Aranyosmentén, valamint a Mezőségen honos „a“-zás). Vajon nem hoztak-e magukkal a változó gazdálkodási mód különböző szakaszaiból azokra vonatkozó kifejezéseket?

Ha van kapcsolatuk a bolgárkertészekkel, vajon vettek-e át tőlük a kertgazdálkodás, munkafolyamatok, kerti szerszámok megjelölésére bolgár kifejezéseket, kölcsönszavakat? A hóstátiak helynévhasználata is fontos lehet. Azt persze ma már nagyon nehéz lenne eldönteni, hogy a helynevek között van-e esetleg hóstáti eredetű. Lényeges azonban az, hogy a régi kolozsvári helynevek, melyek a városi magyar lakosság körében javarészt már feledésbe mentek, ma is hiánytalanul élnek tovább a hóstátiak aktív nyelvhasználatában.

Mindezek után a sajátos foglalkozás és életmód függvényében vizsgálunk és rögzítenünk kell a végül is egységessé kovácsolódott közösség anyagi és szellemi kultúrájának és társadalmának egészét is. Anyagi kultúrájuk legszembetűnőbb formái — a gazdálkodás módja, a település szerkezete, a kert, a telek, a megművelt föld belső rendje, gazdasági épületek, fölszerelések, a háztípus, a lakásbelső, a viselet — mind közösségre vonatkozó jelzésekkel vannak tele. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy mivel a közösség, amelyet kutatunk, földműveléssel foglalkozó, de ugyanakkor teljes jogú városi polgárok közössége, életmódjuk a városi és falusi életmód sajátos keveréke, ami nyilván az anyagi kultúrában is tükröződik. Elsősorban arra kell tehát figyelni, hogy kultúrájukban melyek a jellegzetesen paraszti elemek, s melyek azok, amelyek életmódjukat már a városihoz közelítik, és mindenekelőtt azt kell szem előtt tartanunk, hogy ezek az elemek hogyan ötvöződnek egységbe. A megélhetést szinte kizárólagosan biztosította a föld. Emiatt a kismesterségek (háziipar) sem a hóstáti férfiak, sem pedig a nők körében nem honosodtak meg, s a város minden ipari és kisipari termékkel ellátta és ellátja őket. Fontos kérdés, hogy e közösség kialakított-e maga körül egy olyan városi iparos réteget, mely kimondottan az ő szükségleteik kielégítésére szakosodott, és honnan származott e réteg?

Ami a hóstátiak szellemi kultúráját illeti, ötvözet jellege ellenére úgy tűnik, hogy inkább a falusi közösségek kultúrájával mutat rokonságot. Ezt látszik indokolni a hóstáti szokásokról, hiedelmekről szóló irodalom, és saját eddigi tapasztalataink is, annak ellenére, hogy ami például a népdalkultúrát illeti, úgy tűnik, mintha semmilyen archaikus vonást nem őrizne. Mégis nagyon jelentősnek véljük az alapos kutatást, mert az esetleg fellelhető archaikus elemek a különböző eredetre utalhatnak, a mai állapot szerint pedig magát a kialakult közösséget jellemzik.

Fontos fejezete kutatómunkánknak a közösségi kapcsolatok feltárása. Ezek az összetartás, a megtartás szálai. Véleményünk szerint a hóstáti életmód elsősorban a családhoz kötődik. Főleg most fontos ez, létük mai körülményei között, amikor a családok jelentős része más életformájú, nemzetiségű családok közé ékelődve éli hagyományos életét, és így a hóstátiság mindenekelőtt a család, valamint a szélesebb körű rokonság keretei között él tovább. Tudnunk kell tehát, milyen a szerkezete, általában hány generáció él együtt a család, egy háztáj keretei között, milyen a családon belüli munka- és életrend. Ezek mellett lényeges a neveléssel kapcsolatos hagyományos és az újabb felfogásról való vélekedések feltárása. Milyen értékkel bír a gyermek? Hogyan alakul a gyermekek száma, vagy a tanítással kapcsolatos vélemény az idők folyamán?

Azt kell ezek után vizsgálunk, hogyan illeszkedik be a hóstáti család a közösség egészébe? Milyen erőse a rokonsági kötelékek, hogyan alakulnak a baráti kapcsolatok, egyáltalán hogyan tartják a kapcsolatot egymással ma a hóstátiak? Mikor és hogyan szoktak találkozni, kik kapnak funkciót fontos családi események alkalmával, mennyire érvényesül a párválasztásban a közösségi és ezen belül is az utcaendogámia?

A hóstáti közösség a fejlődés során kialakította a város szervezett rendjében is a maga életének sajátos szervezeti kereteit, intézményeit. „Minden hóstáti férfinak tartoznia kell valahova” — mondják az idősebbek. Akadt olyan is, aki három-négy szervezet tagja volt egyidőben. Az EMGE (Erdélyi Mezőgazdasági Egyesület) tagja volt minden hóstáti, amellett sokan valamelyik úgynevezett „hegyközség” (ugyanazon a Kolozsvár környéki dombon telekkel rendelkező gazdák közössége), a temetkezési szervezet (Kalandos Társaság) vagy a gyülekezeti dalárda tagjai is. Fel kell tárnunk e szervezetek történetét, belső életét. Ezekben a szervezetekben hemzsegnek a tisztségek. (Például a Földészek Bocskai István Dalkörében 1957-ben 32 tag különböző tisztségeket visel, és 21 csak „dalos”. A dalárdának akkor csupán

elnöke ötféle volt, úgymint három díszelnök, öt korelnök, négy tiszteletbeli elnök, ügyvezető elnök, egy elnök.) Vajon miért olyan fontosak ezek a közösség által önmagára szabott tisztségek, rangok, szervezeti kötelezettségek? Meg kell néznünk, vajon ezek belső rétegződést jelölnek-e a hóstátiak között; vajon nem gazdasági rang szerint alakul-e ki a szervezeti hierarchia?

E szervezetek mellett voltak a közösségi életnek olyan nagyfontosságú eseményei is, mint például a mintavásárok, gazdasági tanfolyamok, melyeknek kutatásunk során jelentős helyet kell biztosítanunk.

E belső intézményes rend minden bizonnyal saját erkölcsi és jogi értékrenden alapul. Ezt kell a hivatalos városi intézményes renddel egybevetnünk, fontos ki-derítenünk, milyen ügyekkel fordult a hóstáti a hatóságokhoz, és milyen problémákat oldottak meg a hagyományozott jogszokások alapján a közösségen belül.

A kapcsolatok teljes rendszerébe beletartoznak a közösség és nem hóstáti környezetének a kapcsolatai is. Így a hóstátiság megragadása és megértése nem lehetséges anélkül, hogy tudnánk: a várossal való kapcsolatuk legfontosabb formája, a piac mellett, milyen szálak kötik a földészeket a városhoz és tágabb környezetéhez? A városon kívül merre jártak; egyáltalán milyen a világ a hóstátiak szemével? Megjegyzendő, hogy mint minden régi közösség életében, úgy a hóstátiakban is jelentős szerepet játszott a összetartó erőt képviselt az egyház. Valamennyien reformátusok, és főleg két egyházköziség (alsóvárosi és hidelvei) tagjai.

A városok fejlődése mindig sajátosságosan alakítja a környezetükben levő falusias jellegű települések sorsát. Mezőgazdasági szükségletük kielégítése végett az általában erre specializálódott falvak sora alakul ki körülöttük. E folyamat sajátos formája Kolozsvár és a hóstáti nép szimbiózisa. Mind ez ideig ennek a közösségnek a részletes leírása nem készült el, s talán már el sem végezhető. Élettere egyre csökken, s emiatt a közösség mind nagyobb része már elég hosszú ideje más megélhetési ágak felé fordult. A hóstáti életforma válságban van, és ebből talán egyetlen kivezető út a foglalkozási átrétegződés lesz.

Kutatásunk fő célkitűzése mégis az, hogy próbáljuk megérteni, megfogalmazni ezt a jellegzetes közösséget történelmében, életformaváltozásaiban, szokásanyagában, tudatvilágában, amely nemzedékek hosszú során át a városhoz hozzánőve, de nem beleolvadva bizonyította a változó életfeltételekhez való rugalmas alkalmazkodóképességet és a közösség megtartó erejét.

Részlet egy hosszabb tanulmányból, amely Jungbert Béla, Salamon Anikó, Vetési László munkatársi közreműködésével készült.

Kabán József: Felborul a pálya...